

Genesis and basis of substance of global rights in the international law system

Гене́за та засади поділу глобальних прав у системі міжнародного права

Andriy Kovban

Ключові слова:

глобальні права, колективні права, регіональні права, міжнародне право.

Key words:

global rights, collective rights, regional rights, international law.

Постановка проблеми. Демократизація міжнародно-правових відносин і лібералізація внутрішньодержавних процесів приводить до глобальних змін і переосмислення сучасного міжнародного права. Адже в контексті захисту прав людини більша увага приділяється розробці групових прав, як-от права народів, права нації, права держав тощо.

Проте зазначені спільноти й організації мають схожі права, які можна виділити в окрему групу – глобальні права, які помилково прийнято відносити до колективних. Незважаючи на те, що проблеми прав народів і прав держав досліджені, більшість наукових розробок в зазначеній галузі присвячено, насамперед, питанням міжнародного захисту прав корінних народів і етносу, або визначенню окремих елементів внутрішньодержавного статусу спільнот і народів у правовому просторі чи права держав на самовизначення тощо. Глобальні права (право народу, право нації тощо) не є природним, оскільки вони формуються в міру становлення інтересів держав.

Мета статті – розкрити виникнення, становлення, розвиток глобальних прав у сучасному міжнародному праві та засади їх поділу.

Виклад основного матеріалу. Європейська традиція розглядає права народу, а в подальшому і право держави, як колективні права й асоціює з правами умовного «третього покоління». Проте критика колективних прав і необхідність конкретики поділу даної групи прав на види не досліджується. Як зазначає В. Чиркін¹, питання про права певних колективів розглядається досить детально в інших галузях знань, наприклад, у цивільній праві, але з позицій юридичної особи. Розуміння сутності колективних прав полягає в тому, що колективні права постають як індивідуальні права, реалізовані в колективі. У межах такого підходу властивість колективу ставиться не до змісту права, а до форми його реалізації.

На думку американського вченого Б. Сингера², колективні права – це ті права, які індивідууми мають завдяки їх колективній приналежності до соціальної спільноти. Оскільки члени такої соціальної спільноти користуються такими правами колективно, то автор вважає, що це права спільноти.

О. Зайцева³ як приклад колективних прав (приналежних кожному окремо, але реалізація яких можлива тільки разом з іншими людьми) наводить право на петицію, на об'єднання, мітинг, інші колективні права. На думку О. Ковальова, колективні права може мати як увесь народ, так і нації, й окремі особи. Н. Федосенко⁴ пропонує умовну класифікацію колективних прав на дві групи: самі колективні права, тобто

¹ Исайкин Д. К вопросу о праве народов на национальную идентичность / Д. Исайкин // Социально-политические науки. – Москва. – № 3. – 2012. – С. 16.

² Катько Н. Колективні права меншостей / Н. Катько // Білоруський журнал міжнародного права й міжнародних відносин. Белорусь, 2003. –4. – С.9.

³ Зайцева Е. Коллективные формы реализации и защиты основных прав и свобод граждан : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Е. Зайцева. – М., 1993. – С. 12.

⁴ Напсо М. Этнические коллективные и индивидуальные права : выбор между правами народов и культурными правами индивида / М. Напсо // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. –2008. – № 50 – С. 14.

ті, які можуть належати винятково колективам (право націй на самовизначення, на створення національно-культурних автономій тощо); колективні права з подвійною або змішаною природою, такі, які можуть одночасно належати і колективам, і окремим індивідам (право на сприятливе навколишнє середовище, на мир, на міжнародне спілкування тощо).

Серед вчених існує думка, що теоретичне конституювання категорії колективних прав у такому контексті є недоцільним, оскільки колективна реалізація не міняє сутності права. Отже, ми визнаємо найбільш обґрунтованим підхід до розгляду групових прав як правочини певного колективного суб'єкта. На думку прихильників такого підходу, найважливішою ознакою колективних прав є їх колективний адресат. Колективні права виникають стихійно або коли спільнота, що природно сформувалася, потребує певних прав і свобод, що передбачають можливість користуватися тими чи іншими благами та забезпечувати свій захист. Отже, колективні права є наслідком функціонування того чи іншого суспільного або громадського об'єднання, проте вони є формою добровільного об'єднання фізичних осіб і юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, інших інтересів. Отже, не можна до колективних прав віднести права народів, необхідно відокремити зазначені права в нову групу прав – глобальні права.

Глобальні права, на нашу думку, беруть свій початок зі ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.⁵, де зазначено, що всі народи мають право на самовизначення. Завдяки такому праву вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Водночас народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають із міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ у жодному разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування. Саме ця норма, яка також відображена в Статуті Організації Об'єднаних націй (далі – ООН), породжує потребу народу у створенні держави та саме в такому значенні задекларувати власний суверенітет, тобто засади державотворення як комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави, який охоплює культурні, політичні, міфологічні, релігійні, правові й інші чинники. Зазначені чинники є виключно соціально обумовленими та базуються на носіях, якими є народ або інша соціальна спільнота, що відіграє важливу роль у створенні держави.

Також варто зауважити, що створення держави внаслідок права народу на самовизначення повинно базуватися на прогресивних національних програмах, політичних ідеях, соціальних власних цінностях і національній самосуверенізації. Право народу на самовизначення є платформою національної ідеології, воно визначає теоретичні засади національної свідомості.

Усі держави, зокрема й ті, що мають відповідальність за управління своїми територіями, повинні заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати таке право. Згідно з вимогами Африканської хартії прав людини і народів від 26 червня 1981 р.⁶ як конвенції, прийнятої державами Організації африканської єдності, народи мають систему особливих прав, відмінних від прав індивідів. Згідно зі ст. 19 Хартії, усі народи рівні, вони користуються рівною повагою і мають рівні права. Ніщо не може виправдати панування одного народу над іншим. Права народу не повинні залежати від його чисельності, кожен народ мешкає в межах території держави. Менш чисельні народи чи етноси в межах самовизначеної території не повинні бути «демографічним додатком» такої території та мають глобальні права щодо визначення свого майбутнього розвитку.

На наш погляд, такий підхід містить справедливий і рівний механізм реалізації права на самовизначення як глобального права і забезпечується нормами Статуту ООН⁷ – рівноправністю великих і малих націй та принципом міжнародного права народів на самовизначення. Право народів на самовизначення означає право кожного народу самостійно вирішувати питання про форму свого державного існування, вільно встановлювати свій політичний статус, здійснювати свій економічний і культурний розвиток. Метою такого принципу, разом з іншими принципами ООН, є «розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів».

⁵ Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1080456502>

⁶ Африканская хартия прав человека и народов : принята на встрече глав государств-членов Организации африканского единства 26 июня 1981 г. в Найроби [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/pravo/reg/afrika.htm>

⁷ Устав Организации Объединённых Наций, подписан 26 июня 1945 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/>

Цікавим рекомендаційним міжнародним актом у сфері прав народів є Загальна декларація прав народів 1976 р., ухвалена Алжирської конференцією національно-визвольних рухів.⁸ У преамбулі зазначеного акта вказується, що кожен народ світу має рівне право на свободу, право звільнитися від будь-якого іноземного втручання і мати уряд, вибраний ним самим, право, якщо він поневолений, боротися за своє визволення, право користуватися у своїй боротьбі допомогою з боку інших народів. Водночас констатується, що «справжня повага прав людини передбачає повагу прав народів». Права народів у Декларації 1976 р. розділені на чотири групи: право на існування; право на політичне самовизначення; економічні права народів; право на культуру.

На думку сучасних дослідників, самовизначення народів має здійснюватися на основі всебічного захисту прав людини. Відповідно, право ставить у залежність можливість правомірної зміни кордонів держави на основі права народів від виконання такою державою умов, які зводяться до дотримання принципу загальної поваги прав людини. Для вирішення проблеми застосування принципів рівноправності та самовизначення народів і територіальної цілісності держав сьогодні лунають пропозиції встановити умови, за яких право на самовизначення може бути реалізовано у формі утворення нової держави, а також розробити механізми правового реагування в разі порушення основних прав і свобод народів.

Цікавим є той факт, що в доктрині й у міжнародних документах вживаються різні за значенням терміни «народ» і «нація». Хоча варто зауважити, що в більшості відомих в історії випадків статус суб'єкта міжнародного права визнавався не стільки за народом чи нацією, що боролися за незалежність, скільки за національно-визвольними рухами, які були втіленням такої боротьби. Крім того, і «народ», і «нація» є поняттями достатньо розмитими, натомість як національно-визвольні рухи набагато краще організовані та структуровані. Розглянемо з позиції мовознавства термін «народ». Загалом термін позначає сукупність людей, що живуть у державі та можна вважати, що для кожної держави народом є населення. Друге значення терміну «народ» пов'язано з історичною спільністю людей (нацією). Проте поділ народу за національною ознакою є певним видом дискримінації.

Сутність поняття народу як соціально-історичного явища та наявність його невід'ємних прав розглядалися ЮНЕСКО. У підсумковому документі 1989 р. група експертів дійшла висновку, що народ – це група індивідів, яка характеризується такими ознаками: загальна історична традиція; расова й етнічна спільність; мовна спільність; загальні релігійні й ідеологічні ознаки; територіальна єдність, загальна економічна життя. Народ як група не повинен обов'язково бути чисельним, але має становити щось більше, ніж просте об'єднання індивідів. Народ також повинен прагнути, щоб його вважали народом, повинен мати самосвідомість народу; мати установи й інші засоби для прояву своїх характеристик і свого прагнення до спільності.

Також слід зауважити, що Статут ООН, ухвалений від імені народів, і сама назва міжнародної організації в українській мові містить слово «нація». Проте в англійській мові слово "nations" означає не тільки нації, але й народи, країни та держави.

Саме народам і державам присвячений Статут ООН, який закріплює права народів на самовизначення, рівність і розвиток як основні принципи міжнародного права. Статут ООН приймався за часів краху колоніальної системи у країнах Африки, Азії, Тихого океану тощо. Процес деколонізації змінив світ та саме в ті часи виникло багато незалежних суверенних держав, відроджена національна самосвідомість і культура, що сприяло зміцненню миру і безпеки народів, розвитку їх співпраці в усіх сферах суспільного, державного та міжнародного життя. Декларація про принципи міжнародного «невід'ємного» права народу на самовизначення та Заключний акт Наради в Гельсінкі наголошують, що це право на самовизначення належить народам завжди. У тій же Декларації зазначається, що способами здійснення права на самовизначення може бути «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу».

В. Кочарян розглядає самовизначення як більш широкий принцип, що не обмежується питаннями сецесії та припускає, що з погляду сучасного міжнародного права всі держави (унітарні та федеративні, мононаціональні й поліетнічні) є результатами самовизначення відповідних суб'єктів (нації, народу, нації,

⁸ Всеобщая декларация прав народов (Алжир, 1976 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.peoples-rights.info/2011/04/>

народів). В. Кочарян⁹ вважає підставою існування будь-якої держави те, що вона є формою реалізації самовизначення відповідного суб'єкта чи суб'єктів, причому існування такої основи повинно розглядатися не як щось одноразове і відповідне моменту самого акту самовизначення, а як право, яке є «невід'ємним і належить народам завжди», самовизначення повинно розумітися як безперервний процес, базисна і перманентна константа юридичної та фактичної наявності держави. На нашу думку, така позиція цілком відповідає вищезазначеному документу ЮНЕСКО.

Проте сьогодні в міжнародному праві намітилася тенденція до дроблення великих багатонаціональних держав і створення нових суверенних держав на принципі права нації, а іноді деталізовано у праві корінного народу. Тобто народ, нація, корінний народ набув певних колективних прав, зміст яких за суб'єктом складом є досить невизначеним.

Вживання терміну «колективні права людини» у правовій науці є недоречним, оскільки не зазначає самих суб'єктів і носіїв. Найбільш повним є термін «колективні людські права», що є важливим інститутом сучасного національного та міжнародного права. Колективні людські права викликають пошук в науці від вдосконалення та поділу до заперечення їх існування. Водночас такі права закріплені в низці глобальних і регіональних міжнародно-правових актів обов'язкового та рекомендаційного характеру.

Наприклад, якщо розділяти глобальні та регіональні права за змістом і створювати систему прав, то до глобальних можна віднести право на самовизначення держави, право держави на безпеку, оскільки безпека є важливим елементом розвитку суспільства і поєднує право на безпеку та безпечне співіснування. Жодне суспільство та держава не є ізольованими й автономними у своєму розвитку та перебувають під впливом багатьох зовнішніх чинників. Право на безпеку сьогодні розвивається не лише в контексті дипломатичних розв'язань конфліктних ситуацій та воєнного протистояння, але й у використанні інформаційних важелів для впливу на суспільство та громадську думку.

Для досягнення позитивних показників у глобальній безпеці держави повинні обмежити загрози міжнародній безпеці та створити інформаційний простір, якому властиві співпраця та гармонія, що відповідає міжнародним стандартам.

Також віднесення права на безпеку до глобальних прав можна знайти у ст. 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй: «Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вживати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування чи вирішення міжнародних суперечок або ситуацій, які можуть привести до порушення миру».

Для регіональних прав характерним є, по-перше, ґрунтування на глобальних правах (регіональні права ґрунтуються на глобальних, проте мають регіональний, географічний характер); по-друге, межею регіональних прав може бути культурна чи світоглядна особливість генези регіонального суспільства; по-третє, носії регіональних прав для утвердження статусу регіонального права будуть використовувати соціальну норму (регіональне суспільство повинно підтримувати регіональне право та самостійно виокремлювати його із глобального).

Можна розглянути приклад регіонального права чи права другого порядку, право на свободу світогляду (совісті, релігії). Світогляд можна розглянути як сукупність узагальнених уявлень людини про себе, про навколишній світ, свої відносини зі світом, про своє місце у світі та своє життєве призначення. Світогляд синтезує цілу низку інтелектуальних утворень, як-от знання, бажання, інтуїція, віра, надія, життєві мотиви, цілі тощо. Через це складовими світогляду постають погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи; елементами світогляду є також ціннісні орієнтири, віра, ідеали, переконання, спосіб життя людини та суспільства (як форма реалізації духовної сутності світогляду).

Тобто світогляд – нескінченні думки й уявлення людини, які базуються на співвідношенні людини із суспільством, в якому вона живе певний сталий час, і перейняла від нього сталі риси (культурні, освітні, релігійні тощо). Проте на рівні глобальних прав не можна право людини на свободу світогляду чи свободи совісті відокремити як саме глобальне.

⁹ Кочарян В. Право на самоопределение в современном международном праве / В. Кочарян // REGNUM. – Москва. – 3 января 2010. – С. 22.

У різних документах і юридичних актах, як міжнародних, так і національних, вживаються різноманітні вербальні позначення (назви) свободи світогляду людини, як-от: право на свободу думки, совісті та релігії; право на свободу думки, совісті, релігії та переконань; свобода думки, совісті та віросповідання тощо. З приводу вищезгаданого можемо зазначити, що міжнародні акти із прав людини, проголошуючи свободу світогляду, релігійних та інших переконань, вкладають в їхній зміст (у широкому розумінні) свободу знань і віри, що базується саме на регіональному рівні.

На підтримку глобальних прав можна навести Декларацію тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, яка ухвалена резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 р.¹⁰ У р. 1 стверджується, що ООН визнає, крім індивідуальної відповідальності перед власними товариствами, колективну відповідальність за утвердження принципів людської гідності, справедливості та рівності на глобальному рівні. ООН бере на себе відповідальність перед усіма жителями Землі, особливо перед найвразливішими з них, зокрема і перед дітьми світу, яким належить майбутнє.

Висновки. Сьогодні формування національної політики залежить від міжнародної політики, зобов'язань і глобальних процесів. Комплексний і взаємозалежний сучасний світ скріплений міжнародними зобов'язаннями з національними пріоритетами, що створює складну для розв'язання задачу. В останніх доповідях Генерального секретаря ООН робиться висновок про те, що для сприяння адекватним заходам реагування, політика та стандарти повинні бути гнучкими і пристосованими до мінливих внутрішніх і зовнішніх чинників.

Дотепер світова спільнота ще не виробила універсальних механізмів врегулювання проблеми реалізації прав народів як засади державотворення, а держави, що стикаються з такими проблемами, створюють низку власних механізмів, які дозволяють ефективно управляти автономіями й етносами, виходячи з політичних потреб держави. Ситуація ускладнюється тим, що проблема націй на самовизначення та недержавних народів є досить зручним інструментом зовнішньої політики держав, що претендують на домінування в геополітиці.

Саме тому відокремлення та подальший розвиток парадигми, доктрини глобальних прав і розвиток глобальних прав як інституту міжнародного права повинні змінити погляд міжнародного права на проблему прав народу та прав держави.

Анотація

Стаття присвячена виникненню, становленню та розвитку глобальних прав у сучасному міжнародному праві, розкривається стан глобальних прав, пропонується поділ зазначених прав за суб'єктивним і об'єктивним змістом, поділ на глобальні та регіональні права.

Summary

Article is devoted to the emergence, establishment and development of global rights in modern international law, discloses the state of global rights, division of these rights into subjective and objective content, the division into global and regional rights is proposed.

¹⁰ Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, принятая резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

Використана література:

1. Устав Организации Объединённых Наций, подписан 26 июня 1945 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/>
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1080456502>
3. Африканская хартия прав человека и народов : принята на встрече глав государств-членов Организации африканского единства 26 июня 1981 г. в Найроби [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/prawo/reg/afrika.htm>
4. Всеобщая декларация прав народов (Алжир, 1976 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.peoples-rights.info/2011/04/>
5. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml
6. Исайкин Д. К вопросу о праве народов на национальную идентичность / Д. Исайкин // Социально-политические науки. – Москва. – 2012. – № 3. – С. 15–19.
7. Катько Н. Колективні права меншостей / Н. Катько // Білоруський журнал міжнародного права й міжнародних відносин. – Белорусь. – 2003. – № 4. – С. 9–14.
8. Кочарян В. Право на самоопределение в современном международном праве / В. Кочарян. // REGNUM. – Москва. – 3 января 2010. – С. 20–22.
9. Напсо М. Этнические коллективные и индивидуальные права : выбор между правами народов и культурными правами индивида / М. Напсо // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – 2008. – № 50. – С. 13–14.
10. Зайцева Е. Коллективные формы реализации и защиты основных прав и свобод граждан : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Е. Зайцева. – М., 1993. – 12 с.

Андрій Ковбан,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного і трудового права
Національного університету «Одеська морська академія»*